

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi

The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Aristoteles ve Kindî Felsefesinde Akıl Tasavvuru

The Imagination of Intelligence in the Philosophy of Aristotle and Kindî

Yazar / Author

Cihan Nur ARDIÇ

Yüksek Lisans Öğrencisi, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri

Kahramanmaraş / TÜRKİYE

cihannurardic@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1798-8209>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 30/08/2023

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 19/12/2023

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2023

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 21 **Sayı/Issue:** 42 **Sayfa /Page:** 156-180

Atıf/Citation: Ardıç, Cihan Nur. "Aristoteles ve Kindî Felsefesinde Akıl Tasavvuru". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2023), 156-180.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1352816>

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

Aristoteles ve Kindî Felsefesinde Akıl Tasavvuru

Öz

Akıl, insanın varlıklar alemindeki konumunu belirleyen, onu en yüce varlık haline getiren ve diğer mahlukattan ayıran en önemli melekedir. Akli meleke insana düşünme, anlama, idrak etme, varlıklar hakkında bilgi sahibi olma imkânı sağlar. Akıl gücü ve fonksiyonu, antik dönemden günümüze kadar felsefî düşüncenin temel problemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Gerek İslam düşünce geleneklerinde gerekse Ortaçağ Batı düşüncesinde ortaya konan akıl kuramlarına etki edip onların şekillenmesinde öncülük eden isim ise Aristoteles'tir (ö. MÖ. 322). İslam düşüncesinde ise Meşşâî geleneğin temsilcilerinden olan ilk Arap İslam filozofu el-Kindî (ö. MS. 873) akıl üzerine özgün düşünceler ortaya koyarak Aristoteles'in akıl kuramına dair açıklamalarda bulunmuştur. Ele aldığımız bu çalışmada, Aristoteles ile Kindî'ye ait akıl tasavvurunun mukayeseli bir incelemesi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Kindî, Akıl, Nefs, Faal Akıl.

The Imagination of Intelligence in the Philosophy of Kindî and Aristotle

Abstract

Mind is the most important faculty that determines man's position in the world of beings, makes him the highest being and distinguishes him from other creatures. Intellectual faculty of man; it provides the opportunity to think, understand, comprehend and have knowledge about entities. Power and function of the mind continues to be one of the fundamental problems of philosophical thought from ancient times to the present. The name that influenced and pioneered the shaping of the theories of mind put forward in both Islamic and Medieval Western thought was Aristotle (d. BC. 322). In Islamic thought, al-Kindî (d. AD. 873), one of the representatives of the Peripatetic tradition and also the first Arab Islamic philosopher, put forward original thoughts on the mind and made explanations about Aristotle's theory of mind. In this study, we will try to present

a comparative examination of Aristotle's and Kindî's conception of mind.

Keywords: Aristotle, Kindî, Mind, Spirit, Active Mind.

Giriş

İnsanı insan yapan ve onu diğer varlıklardan ayırt eden en önemli nitelik akıldır. İnsan kendisine verilen akıl gücü sayesinde canlılar arasında en üst konuma yerleşmiştir. Akıl, varlıklar üzerinde düşünme imkânı vererek onları anlamlandırma olanağı sağlar. Böylece insanın önce kendisinden başlayarak dünyayı şekillendirmesi noktasında temel bir rol oynar. Akıl, varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher¹ olarak da tanımlanmaktadır. Aynı zamanda akıl, insandaki soyutlama yapma, kavrama, bağıntı kurma, düşünme, benzerliklerin ve farklılıkların bilincine varma kapasitesidir.² Akıl yetisinin kişiye, doğruyu ve yanlışını ayırt edebilme melekesi kazandırması ve bu doğrultuda onun ilâhi gayeye uygun bir ahlâki karakter inşâ etmesine yardımcı olduğu söylenebilir.

İnsanı "eşref-i mahlukat" yapan akıl gücü üzerine antik çağlardan bu yana filozoflar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İlkçağ'da zihinden bağımsız varlığı bilinen akıl, Ortaçağ'da inancın hizmetinde olurken, modern dönemde bilimsel düşünceyi kurmakla yükümlü olduğu bir konumda değerlendirilmiştir.³ Ele alacağımız bu çalışmada ise bu felsefî geleneğe etki eden peripatetik felsefenin kurucusu Aristoteles ile, bu filozofun İslam dünyasındaki ilk temsilcisi sayılan Kindî'nin akıl hakkındaki düşünceleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Burada amaç; akıl kavramının, batı felsefesi ve İslam felsefesinde nasıl ele alındığını ortaya koymak, gözlemlenen ve tespit edilen farklılıkları dikkatlere sunmaktır. Bir başka ifadeyle, Aristoteles ve Kindî'nin akıl hakkındaki düşünceleri üzerinden Batı ve İslam felsefesi mukayesesi yapmaktır. Bunlar yapılır-

¹ Hayri Bolay, "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/238.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), "Akıl", 28.

³ Cevizci, "Akıl", 29.

ken öncelikle, tarihsel kronoloji de dikkate alınarak, Aristoteles felsefesinde akıl teorisi ele alınacak olup burada Aristoteles'in akıllı, ruh üzerinden nasıl temellendirdiğine dikkat çekilecektir. Ayrıca Aristoteles yorumcuları olan Hristiyan İskender Afrodisi (ö. III. Yüzyılın ilk yarısı) ve Themistius'un (ö. 388) akıl üzerine yaptıkları özgün yorumlara da İslam geleneğindeki filozoflara etki etme olasılıklarının olması bakımından kısaca değinilecektir. Aristoteles'in akıl teorisini açıklarken onun özellikle *De Anima* ve *Metafizik* isimli eserlerinden ve Aristoteles'in akıl görüşünü ele alan çalışmalardan da yararlanılacaktır.

Çalışmanın diğer kısmında Kindî felsefesinde akıl tasavvuru ele alınacak olup burada filozofun dörtlü kategoriye ayrılarak açıkladığı akıl teorisi üzerinde durulacaktır. Kindî'nin akıl hakkındaki düşüncelerini Aristoteles'in akıl hakkındaki düşüncelerinden ayıran temel saikler hakkında da bilgi verilecek olup burada İslam düşüncesinin temelini oluşturan vahiy geleneğinin düşünürler ve teorileri üzerindeki etkisine dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır. Kindî'nin akıl tasavvuru ele alınırken ise mütefekkirin *Risale fi'l-'akl (Akıl Üzerine)*, *Risale'tün fi hudûdi'l-Eşya ve Rusûmiha ve Risale'tün fi Mâhiyeti'n-Nevm* isimli eserleri başta olmak üzere onun düşüncesine yönelik yapılan çalışmalardan yararlanılacaktır.

1. Aristoteles'te Akıl Teorisi

Aristoteles akıl hakkında ortaya koyduğu düşüncelerini *De Anima (Ruh Üzerine)* isimli eserinde bizlere sunmuştur. Aristoteles'in geçmişten bugüne Batı ve Doğu dünyasını etkilemiş olan bu eseri hala klasik psikolojinin güvenilir en eski kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Antik çağ psikoloji tarihine ışık tutması ve Aristoteles'in bilgi teorisini ihtiva etmesi bakımından da büyük bir önemi haizdir.⁴ Aristoteles'te akıl kuramına bakmadan önce onun

⁴ Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1983), 180.

nefs⁵ ile ilgili düşüncelerini ele almak gerekmektedir. Çünkü Aristoteles'te akıl, nefsin bir yetisidir. Ona göre nefsi tanımlayacak olursak; nefis, bilkuvve (güç halinde) hayata sahip organik cismin entelekhaisadır.⁶ Entelekhia; yeti olarak fiil, ilk yetkinlik⁷, ilk kemal anlamındadır. Başka bir ifadeyle nefis, doğal olarak organize olmuş cismin ilk fiilidir. Nefis canlıyı canlı yapan, onu cansızdan ayıran başlıca sebeptir. Aristoteles'in nefse atfettiği ilk kemal, ilk yetkinlik konumu oldukça önemlidir. İnsanın insan olarak var olmasının, ilahî gayeye uygun işler yapmasının nefsin fonksiyonelliği ile mümkün olabileceğini bizlere göstermektedir. Nefis, bir yeti olarak her varlıkta mevcut olmasına rağmen onun gerçek ve zatına uygun bir işlev göstermesi ancak insanın onu özüne yaraşır bir şekilde yönlendirmesi ve geliştirmesi ile mümkündür. İnsanın bedensel uzuvlarından hâsıl olacak fiilin niteliği ise böylece nefsin niteliğine bağlı olmaktadır.

Aristoteles'in nefis hakkındaki düşüncelerini daha iyi anlamak adına onun nefsin kısımları ve işlevlerine dair yaptığı değerlendirmelere de değinmekte fayda vardır. Buradaki açıklamalar aklın nefis üzerindeki konumu ve işlevini öğrenmek açısından faydalı olacaktır. Aristoteles nefsi bitkisel, hayvani ve insani olmak üzere üç kısımda ele almıştır. Aristoteles'in hiyerarşik bir biçimde ele aldığı nefis tasnifinde her altta bulunan nefis bir üstteki için temeldir. Üstteki her nefis ise alttaki nefsi de içeren komplike bir yapı teşkil etmektedir.

⁵ Aristoteles, *De Anima* isimli eserinde akıl kavramını açıklarken "psykhe" kavramına da yer vermektedir. "Psyke" kavramı Antik Çağ'da ve günümüzde genel olarak "ruh" anlamıyla karşılanmaktadır. Ancak İslam filozoflarının konuya dair açıklamalarını "nefis" kavramı üzerinden yaptıkları görülmektedir. Kindî'nin eserlerinde nefis kavramına yer vermesi ve Aristoteles'in *De Anima* isimli eseri için *Nefs Kitabı* (کتاب النفس) ifadesini kullanması ve İbn Rüşd'ün söz konusu eser üzerine *Telhisu Kitâbi'n-Nefs* (تلخيص لكتاب النفس) isimli şerh kaleme alması dolayısıyla ele alınacak bu çalışmada "psykhe" kavramına karşılık "nefis" kavramını kullanmayı uygun gördük.

⁶ Aristoteles, *De Anima*, çev. Zeki Özcan (Bursa: Sentez Yayınları, 2018), 73.

⁷ Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, 181.

a) Nebâti Nefs: Bitkisel veya besleyici yeti olarak da ifade edilen nebâti nefis, Aristoteles'in tasnifinde en alt tabakada yer alır. Çünkü besleyici yeti hayvanlar ve insanlar olmak üzere her tabakadaki varlıkta bulunur. O, ruhun yetileri arasında ilk ve en ortak olanıdır ve onun sayesinde hayat bütün varlıklara ait olur. Onun fonksiyonları, üreme ve besinin kullanımınıdır.⁸ Canlı türlerinin devamını sağlanması, canlıların gelişmesi, beslenmesi ve büyümesi gibi fonksiyonları içermesi açısından hayat veren bir pozisyonda bulunan bitkisel nefis oldukça önemlidir.

b) Hayvânî Nefs: Duyusal nefis olarak da ifade edilen bu yeti hayvanlar ve insanlarda bulunmaktadır. Bu nefis, bitkisel nefisten daha yetkin bir konumdadır. Çünkü hayvânî nefis, bitkisel nefsin sahip olduğu özelliklere sahip olmakla birlikte hareket ve tikel idrak gücüne de sahiptir. Aristoteles'e göre hareket etmeyen ve yer değiştirmeyen varlıklar tikel idrak gücüne sahip oldukları için hayvan olabilirler.⁹

c) İnsânî Nefs: Aristoteles'in ortaya koyduğu nefis hiyerarşisinde en üst mertebede bulunan nefistir. Aşağı mertebede yer alan bitkisel nefsin beslenme, büyüme ve üreme yetileriyle birlikte hayvansal nefsin sahip olduğu hareket ve tikel idrak yetilerinin bütününe sahiptir. İnsânî nefis, bitkisel ve hayvânî nefislerin sahip olduğu bu yetilerin yanı sıra ayrıca akıl yetisine de sahiptir. Bizler insânî nefis sayesinde akletme, düşünme ve anlama yeteneklerine sahip oluruz. Bu ise bizleri canlılar mertebesinde en üst konuma yerleştirir. Konumuz bağlamında ele aldığımızda akıl, ruhta zâti olarak bulunan ve ondan ayrılmayan bir melekedir. Yani akıl, nefsin bir yetisidir. Yine ona göre akıl, nefsin kendisiyle düşündüğü ve kavradığı bir meleke olup düşünmeden önce bil-fiil durumda değildir. Aristoteles, bu durumu *De Anima*'da şu ifadelerle açıklamaktadır.

Nousun/ aklın, bil-kuvve olmaktan başka bir niteliği yoktur. Böylece, ruhun, nous/akıl (nous ile ruhun düşünmesini ve kavrama-

⁸ Aristoteles, *De Anima*, 89.

⁹ Aristoteles, *De Anima*, 80-81.

sını sağlayan bölümü anlıyorum) adını verdiğimiz bu bölümü, düşünmeden önce, hiç de bilfiil realite değildir.¹⁰ Aristoteles'ten aktardığımız bu bilgiden hareketle akıl hakkında şunları sıralamak mümkündür:

1) Nous/ akıl, nefsin bir parçasıdır.

2) Nous/ akıl, düşünme ve yargıda bulunma kapasitesi ile ilgili olan bir yetidir.

3) Nous/ akıl, potansiyel olarak formlara/ aklî suretlere sahiptir; ancak bu formları/ aklî suretleri düşünmeye başlamadan önce gerçek anlamda yani işlevini yerine getirmesi anlamında "bir varlık" değildir.¹¹

Aristoteles De Anima isimli eserinin III.4. bölümünde nefsin düşünme yetisi olan nousun/akılın, formlara sahip olduğunu ifade etmektedir. Nefsin yalnızca düşünme yetisinde bulunan bu formlar, akılda potansiyel olarak mevcuttur. Bu formların etkin bir biçimde ortaya çıkmaları ise ancak düşünüldükleri zaman mümkün olmaktadır. Yine Aristoteles'in düşüncesine göre akıl, duyu gücü gibi bedenin herhangi bir organına bağlı değildir. Bu yüzden duyusal yeti duyumsadığı nesnelere etkilenirken, akıl idrak ettiği aklî suretten etkilenmez. Mesela, şiddetli bir etkiye maruz kalan duyu yetisi, bu etki kalktıktan hemen sonra aynı cinsten daha zayıf bir etkiyi algılayamaz. Akıl yetisinde ise durum bunun aksinedir. Daha karmaşık kavramları idrak eden akıl, basit kavramları kolaylıkla idrak eder.¹² Aristoteles bu bağlamda şu ifadelerle yer verir:

Nousun bedenle birleşik olduğunu kabul etmek akla uygun değildir; çünkü eğer birleşik olsaydı, o zaman soğuk ya sıcak gibi herhangi bir nitelik olurdu veya hatta duyu yetisi gibi herhangi bir organı olurdu; oysa gerçekte nousun hiçbir niteliği ve hiçbir organı yoktur.¹³

Nefsin sahip olduğu yetiler arasında en üst derecede olan akıllı Aris-

¹⁰ Aristoteles, *De Anima*, 161-162.

¹¹ Aylin Çankaya, *Aristoteles'te Nous (Akıl) Kavramı* (Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 61.

¹² Kaya, *Aristoteles ve Felsefesi*, 185-186.

¹³ Aristoteles, *De Anima*, 162.

toteles teorik akıl ve pratik akıl olmak üzere ikiye ayırır.¹⁴ Yani o, düşünce veya aklın, hem şeylerin doğasının hakikatini hem de insan davranışının ilkelerini keşfetme yetisi olduğunu düşünür. Aristoteles'e göre her türlü bilginin kaynağı duyuşal idraktır. Ancak duyuşal idrak ile eksik ve yetersiz bir bilgi olan tikel bilgiye ulaşılabilir. Duyumun arkasından ise deney gelir. Duyumlar vasıtasıyla elde edilen bilgiler birleştikçe tümel bilgi ortaya çıkmaya başlar. Duyuşal idrakten sonraki aşamada hayali idrak devreye girer. Filozofa göre hayali idrakten sonraki aşama olan akli idrak aracılığı ile de bilginin en yüksek aşaması olan özün/tümelin bilgisi elde edilir.¹⁵ Bir diğere ifadeyle Aristoteles düşüncesinde bilgi elde etme süreci, duyumdan başlayarak hiyerarşik bir şekilde hayal gücüne, hayal gücünden deneye, deneyden akıl yürütmeye, ondan da akılsalların temasına uzanan hiyerarşik bir yapıya sahiptir.¹⁶ Aristoteles'e göre akıl; edilgin/pasif/bilkuvve ve etkin-aktif-bilfiil olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Burada etkin ve edilgin akli ayrı başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

1.1. Edilgin (Pasif) Akıl

Aristoteles düşüncesinde edilgin akıl üzerine hiçbir şey yazılmamış levha gibidir. O adeta bir tabula rasadır. İnsanda bilkuve var olan ancak başka bir güç ve etken yardımıyla bilfiil duruma geçebilen bir yapıya sahiptir. Bu haliyle pasif bir karakter sergileyen edilgin akıl aynı zamanda bir kap gibi şekil alabilen bir yapıya sahiptir. İçine ne koyulur, üzerine ne çizilirse ona göre şekil alacak yapısından dolayı edilgin akıl ancak faal (etkin) akılla kurduğu ilişkiye göre şekillenir. Aristoteles'in ifadesine göre edilgin akıl, bildiğimiz gibi, bilkuve konumunda olan bir güçtür. Bu yüzden kendi başına hiçbir şeyi düşünemez ve etkin/faal akıl tarafından aktif hale getirilmek zorundadır.¹⁷ Renkler nasıl ki karanlıkta bilkuve görü-

¹⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3: Aristoteles* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 221-226.

¹⁵ Sadi Yılmaz, *Molla Sadra Felsefesinde İdrak*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2022), 35.

¹⁶ Kaya, *Aristoteles'in Ruh Anlayışı*, 95-96.

¹⁷Aristoteles, *De Anima*, 167.

nür durumdadır ve onları bilfiil görünür duruma getiren ışıktır; aynı şekilde kendi başına hiçbir şey düşünemeyen ve düşünülürler tarafından akledilmek zorunda olan edilgin akıl da ortaya çıkaran ve bilfiil makuller durumuna geçerek idrak edilmesini sağlayan güç etkin/faal akıldır.¹⁸ Bilkuvveden bilfiile dönüşen akıl olarak da nitelendirilen edilgin akıl Aristoteles'e göre insanda doğumla birlikte mevcut olur. Aynı zamanda doğuştan gelen bu akıl ölümsüz olmayıp bozulabilir bir yapıya sahiptir.¹⁹ Buradan, edilgin aklın bedenle birlikte var olan, bedenin işlevlerini kaybettiğinde onun da fonksiyonlarını kaybedeceği düşünülür. O halde akletmek için öncelikle aklî melekenin kendini gerçekleştirebileceği bir mekâna ihtiyaç vardır. O ise fâni olan bedendir. Bedendeki konumu ise beyin ve kalptir.

1.2. Etkin (Faal) Akıl

Etkin akıl, edilgin bilkuve aklın bilfiil akıl haline dönüşmesini sağlayan güçtür. Aristoteles'e göre etkin akıl, ölümsüz ve ebedidir. Edilgin aklın düşünmesini sağlayan bir güçtür. Kuvve-fiil bağlamında değerlendirdiğimizde ise Aristoteles'in etkin aklı, ışık analogisiyle açıkladığını görürüz. Nitekim ona göre ışık nasıl ki bilkuve renkleri bilfiil hale dönüştürürse, aktif akıl da pasif akıldaki düşünülürleri aktüelleştirerek onları bilfiil bilgi nesnesi haline dönüştürür. Bir başka ifadeyle aktif akıl (el-aklül-fa'al) ise kavranabilirlerin (el-ma'kulat) fiil halinde kendisinde bulunduğu akıldır. İnsan aklının psikolojik fonksiyonlarını belirleyen bu akıl bedenden önce vardır ve bedenden sonra da varlığını sürdürecektir.²⁰

Ayrıca Aristoteles'e göre etkin akıl özünde bilfillik barındırdığından maddeden mufarik yani ayrıktır, etkilenmezdir ve katışıksızdır. *De Anima*'da bu ayrılık, "her potansiyelliğin ve her maddiliğin dışında" yorumlanarak bedenden ayrı bir nitelik arz ettiği de belirtilmektedir.²¹

¹⁸Aristoteles, *De Anima*, 167.

¹⁹Aristoteles, *De Anima*, 168-169.

²⁰ Bolay, "Akıl", 239.

²¹ Aristoteles, *De Anima*, 168.

Aristoteles'in etkin akla yüklediği ölümsüzlük ve ebedilik özelliği bu aklın Tanrı/ilahi faal akıl mı yoksa insanî faal akıl mı olup olmadığı hususunda tartışmalara yol açmıştır. Aristoteles'in Metafizik eserindeki şu pasaja baktığımızda onun faal akılı Tanrı olarak nitelendirdiğini görmekteyiz:

‘Akıl akılsalı kavrarken kendi kendisini düşünür. Çünkü onun kendisi konusuyla temas haline girmek ve onu kavramak suretiyle akılsal olur. Sonuçta akıl ve akılsal aynı şeydir. Akılsalı kabul eden şey; yani formel töz, akıldır ve akıl, akılsala sahip olduğunda bilfiildir. O halde aklın içerir gibi görüldüğü tanrısal öge, kuvveden ziyade fiildir ve temaşa fiili, en yüksek ve en mükemmel mutluluktur. O halde Tanrı bizim ara sıra sahip olduğumuz haz verici duruma her zaman sahipse, bunun kendisi hayranlık vericidir Tanrı ise bu söylediğimiz biçimde ona sahiptir. Hayat da Tanrı'dır; çünkü aklın fiili hayatı ve Tanrı bu fiilin ta kendisidir.’²²

Aristoteles'in buradaki ifadelerine baktığımızda faal aklın Tanrı'nın kendisi olduğu düşünülebilir. Zaten bazı Aristoteles yorumcuları da kanaatlerini bu yönde kullanmışlardır. Örneğin Afrodisyaslı İskender 'e göre faal akıl, nefsin dışında olup insan onu aklettiğinde dışarıdan gelerek nefste bulunan ve onun akletmesinin nedeni olan; yani kendi başına maddeden mufarık bir forma tekabül eden akıldır. İnsandaki bilkuve aklın kendisinin aleti konumunda olduğu bu akıl tanrısalıdır ve kendi başına veya göksel cisimlerle uyum içerisinde bilkuve aklın yaratıcısıdır.²³

Aristoteles'e göre faal akıl nefsin bir cüzü veya fonksiyonu değil, insan nefsinde temessül etmiş ilahi bir cevherdir ve bu özelliğinden dolayı da ölümsüzdür.²⁴ Meselenin diğer boyutuna baktığımızda ise buradaki faal akıldan Tanrı'yı anlamının pek mümkün olmadığını bunun Aristoteles düşüncesine de aykırı olduğunu söy-

²² Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996), 507-508.

²³ Ender Büyükozkara, "Aristoteles Ve Kindi'de Akletmeyi Sağlayan Bir Unsur Olarak Faal Akıl", *Beytulhikme An International Journal Of Philosophy*, 9/3, (Temmuz 2019), 679.

²⁴ Bolay, "Akıl", 240.

leyen düşünürler de vardır.²⁵ Bu düşünürler genellikle faal aklın insan nefesine ait bir cevher olduğu kanaatindedirler. Nitekim bu düşüncenin kabul edilmesi halinde Tanrı'nın insan nefesine akletme bakımından doğrudan etkide bulunması gerekeceğini bunun ise Aristoteles'in Tanrı tasavvuru ile çelişkili olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca böyle bir kabul sadece kendi kendini akleden, diğer bir deyişle akletme nesnesi sadece kendisinden ibaret olan bir Tanrı anlayışıyla da uyuşmayacağı belirtilmektedir.²⁶ Başka bir yoruma göre ise Aristoteles'in *De Anima* ve *Metafizik* eserlerinde faal aklı farklı düzlemlerde ele aldığı ve buralarda psikolojinin alanına giren insanî faal akılla, metafiziğin alanına giren ilahî faal aklın birbirinden farklı olduğu ifade edilmektedir.²⁷ W. D. Ross ise Aristoteles düşüncesindeki faal aklın niteliğine dair *Metafizik* ve *De Anima* eserlerinde ortaya konulan düşüncenin filozofun Tanrı hakkındaki düşüncesinin farklı tarzlarını temsil ettiğinin muhtemel olduğunu belirtmektedir. Zira ona göre Aristoteles *De Anima* eserinde açık olarak Tanrı'dan söz etmemekle birlikte insandaki faal aklın, en alt tür varlıklardan bir süreklilik içinde insana, göksel cisimlere, akıllara ve Tanrı'ya uzanan bir hiyerarşinin en yüksek üyelerinden biridir. Yani ona göre faal akıl üzerinde hem Tanrı hem de diğerleri vardır.²⁸ Aristoteles'in Yeni Eflatuncu şarihlerinden olan Themistius düşüncesine göre ise faal akıl, nefsin bir fonksiyonu ve bizi biz yapan şeydir.²⁹ Genel bir perspektifle değerlendirildiğinde ise Aristoteles epistemolojisinde etkin aklın, akılsalları elde etme sürecinin yegâne 'aktif' ilkesi olarak sunulduğu görülmektedir.³⁰

Kanaatimizce ise Aristoteles'te faal akıl ilahî bir öze sahip olmasına rağmen bizzat Tanrı olarak da nitelendirilmemektedir. Tan-

²⁵ W. D. Ross konuya ilişkin Aristoteles'in faal akılla Tanrı'yı kasetmediğini *Aristoteles* isimli eserinde belirtmektedir. Bkz. W. D. Ross, *Aristoteles* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999), 181.

²⁶ Büyüközkara, *Aristoteles Ve Kindî'de Akletmeyi Sağlayan Bir Unsur Olarak Faal Akıl*, 679.

²⁷ Kamil Sarıtaş, "Kindî'nin Akıl Teorisinin Kaynağı Sorunu Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 15/40, (Haziran 2012), 99.

²⁸ W. D. Ross, *Aristoteles*, 181.

²⁹ Bolay, "Akıl", 240.

³⁰ Muhammet Sait Kavşut, "İslam Felsefesinde Aklın Mahiyeti ve Sınıflandırmasına Genel Bir Bakış", *International Journal Of Economics Politics Humanities And Social Sciences*, 1/3 (Ekim 2018), 164.

rı'nın bir özelliği olarak sunulmakla birlikte Tanrısal akıl ile insanî bilkuvve akıl arasındaki ilişkiyi sağlayan bir köprü vazifesindedir. Aksi halde Tanrı bizzat faal akıl olsaydı insandaki bilkuvve akıl her daim tanrısal bir şekilde düşünmüş olurdu. Böyle olması da insanın varoluş amacına aykırı bir durumu ortaya çıkarmış olurdu. Aristoteles'in edilgin akıl ve etkin (faal) akıl şeklinde değerlendirdiği bu teori gerek Batı gerek İslam düşüncesinde pek çok tartışmalara ve açıklamalara yol açan oldukça çetrefilli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada konumuz bağlamında bazı düşünürlerin yorumlarına yer vermeye çalışsak da bunun Aristoteles felsefesini izah etmek için yeterli gelmeyeceğinin de farkındayız. İslam felsefe geleneğine baktığımızda Aristoteles düşüncesinin etkisini ve ona ilişkin açıklamaları ilk defa Kindî 'de görmekteyiz. Çalışmanın bu kısmında ise Kindî'deki akıl yorumunu ele almaya çalışarak Aristoteles ile Kindî felsefesindeki farklılıkları izah etmeye çalışacağız.

2. Kindî'de Akıl Teorisi

İslam düşünce geleneğinde aklın mahiyeti ve fonksiyonlarına dair ilk özgün düşüncesini ortaya koyan düşünür Ya'kub b. İshak el-Kindî'dir. Kindî akla dair görüşlerini *Risale Fi'l Akl*, *Risaletün fi Hudûdi'l Eşya ve Rusûmiha ve Risaletün fi Mahiyeti'n-Nevm* adlı eserleri başta olmak üzere ortaya koyduğu birçok çalışmada akıl teorisine ışık tutacak bilgileri bizlere sunmuştur. Kindî akıl düşüncesini daha çok Akıl Üzerine adlı risalesi üzerinden ortaya koymuştur. Bu eser kısa ve sıkıştırılmış bir risale olmasına rağmen, aklın seviyeleri, çeşitleri ve Yunan akıl tasniflendirmeleri üzerine Arapça'da ilk eserdir. Aynı zamanda *Akl Üzerine* risalesi, İslam felsefesinde daha sonra yazılacak akıl ve nefis risalelerinin de bir öncüsü olarak kabul edilmektedir.³¹ Kindî'nin *Fi'l-Akl* risalesinde, akla dair görüşlerinin temellerini Aristoteles'in *De Anima* isimli eserinde görmek mümkündür. Kindî risalesinin başında da Aristoteles'in akıl düşüncesinin temelinin Platon'un görüşleri etrafında şekillendiğini

³¹ Şenol Korkut, "Kindî Epistemolojisinde Faal Aklın Konumu ", Felsefe Dünyası Dergisi 70/1 (Aralık 2019), 179.

belirtmektedir.³² Kindî'ye göre akıl "varlığın hakikatlerini kavrayan basit bir cevher"dir.³³ Bu cevher, filozofa göre Aristoteles tarafından duyu ile mukayese edilmektedir. Aristoteles'e göre suretin (form) iki çeşittir. Bunlardan biri doğrudan (bilfiil) duyu ile elde edilen heyûlanî (maddî) surettir. Diğeri ise madde ile ilişkisi olmayan ve aklın tür ve türün üstündeki varlıklara ait olan verilerinden oluşmaktadır.³⁴ Kindî'ye göre insan nefsinin en temel fonksiyonu olan akıl ile, duyu organlarına konu olmayan varlık alanlarının bilgisini yani tür ve türün üstündeki varlıklara ait bilgileri elde ederiz. Duyu organları maddî suretleri ya da tikelleri, akıl ise tümelleri algılamaktadır.³⁵ Buradan hareketle algıya konu olan nesnelere açısından, duyu ile akıl arasındaki farklılığın ön plana çıkarıldığı görülmektedir.³⁶ Kindî'ye göre insan, sürekli duyu ile içli-dışlı olduğundan duyu onu bütünüyle kuşatmıştır.³⁷ Kindî'nin duyulara dair yaptığı bu açıklama onun akıl teorisinin de temelini oluşturduğu görülmektedir. Zira onun akıl düşüncesini ortaya koyarken duyu ve nefis kavramları üzerinden açıklamada bulunduğunu ve bunlar vasıtasıyla akıl gücünün ortaya çıktığını ifade etmektedir. Kindî'ye göre, duyunun algıladığı nesnelere zihin süzgecinden geçerek nefisle birleşir ve kavram haline gelirler. Bu kavramlar ise tür ve türün üstündekini oluşturur. Nefis, türlerle birleşince akıl olur; birleşmeden önce ise kuvve halinde akıldır.³⁸ Buradan hareketle nefsin bilkuvve haline gelebilmesi için türlere ve bunların bilgisinden oluşan kavramlara ihtiyaç duyduğu söylenilebilir. Nefis türlerle birleşince bilfiil akleden olur.

³² Kindî, "Risâletün Fi'l-Akl" içinde *Resâilu'l-Kindî el-Felsefiyye*, thk. M. A. Ebu Rîde, (Mısır: Dâru'l Fikri'î Arabî, 1950/1369), 353.

³³ Kindî, "Risâletün Fi Mahiyeti'n-Nevmi ve'r-Rü'yâ" içinde *Resâilu'l-Kindî el-Felsefiyye*, thk. M. A. Ebu Rîde, 165.

Kindî, "Tarifler Üzerine" *Felsefi Risaleler* (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 248.

³⁴ Kindî, "Akıl Üzerine" *Felsefi Risaleler*, 420.

³⁵ Enver Uysal, Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefis Kavramlarının Ahlâkî İçeriği, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/2 (Haziran 2004), 144.

³⁶ Cevher Şulul, *Kindî Metafiziği* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 123.

³⁷ Kindî, Akıl Üzerine, 418.

³⁸ Kindî, *Felsefi Risaleler*, 420 akt. Şulul, *Kindî Metafiziği*, 123.

Kindî düşüncesinde aklın bilfiil var olması sürecine kısaca değindikten sonra bizlere, insan nefsinin en temel fonksiyonu olarak tür, cins ve önsel (apriori) bilgi gibi, duyu organlarına konu olmayan varlık alanlarının bilgisini veren³⁹ akıl cevherinin, nefis ile irtibatı dolayısıyla kazandığı ahlakî içerik üzerine ortaya konulan düşünceleri de burada belirtmek uygun olacaktır. Bazı düşünürler Kindî'nin akıl tanımına ahlaki bir içerik yüklemişlerdir. Onlara göre bu konumdaki bir akıl sahibinin varlık yapısını doğru kavrayacağı, alemdeki konumunu doğru belirleyeceği, eğilimlerinin ve yeteneklerinin bilincinde olacağı böylece akıl rehberliğinde insan davranışlarının da doğru tanzim edilebileceği şeklinde bir ahlaki çıkarım yapılmaktadır.⁴⁰ Bu açıklamalar akıl tasavvurunun insan davranışları üzerindeki etkisini görmek açısından oldukça önem arz etmektedir.

Kindî'nin akla dair düşüncelerine yer verdikten sonra çalışmanın bundan sonraki aşamasında filozofun akıl tasnifinde yer verilecektir. Kindî *Fi'l Akl* risalesinde her ne kadar akla dair değerlendirmelerde bulunsa da genel bir akıl tanımı yapmadığı görülmektedir. Nitekim Kindî, Platon ve Aristoteles'e dayanarak dörtlü bir akıl tasnifine gitmiştir. Bunlar ise şu şekildedir:

- a) Sürekli fiil hallindeki akıl
- b) Güç halindeki akıl
- c) Fiil alanına çıkan müstefâd akıl
- d) Beyânî veya zâhir akıl⁴¹

2.1. Sürekli Fiil Halindeki Akıl

Kindî'ye göre sürekli fiil halinde bulunan akıl, ilk akıl olarak isimlendirilmekle birlikte nefsi güç halinden bilfiil akleden durumuna getiren akıldır.⁴² Faal akıl olarak da ifade edilen bu akıl, bilfiil sonsuz olduğu için akıllar düzeninde ilk akıldır; diğer üç akıl ise güç

³⁹ Kindî, *Felsefi Risaleler*, 39.

⁴⁰ Enver Uysal, "Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlâkî İçeriği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Haziran 2014), 143.

⁴¹ Kindî, "*Fi'l-Akl*" *Resailu'l-Kindî el-Felsefiyye*, thk. Muhammed Abdulhadi Ebu Ride, 353.

⁴² Kindî, *Akl Üzerine*, 422.

halindedir. Güç halinde bulunan akılları fiil haline çıkaracak olan faal akıldır. Zira güç halinde bulunan akıllar tek başına bilfiil olma yeteneğine sahip değildirler.⁴³ Kindî'nin ifadelerinde sürekli fiil halindeki akıl ile faal aklın kastedildiğini açık olarak göremesek de mütercimler bu ilk akla atfedilen "verici" ve "kuvveden fiil alanına dönüştürücü" gücü dolayısıyla faal akıl olarak adlandırmış olabilirler. Kindî Akıl Üzerine risalesinde sürekli fiil halinde olan ilk aklın fonksiyonunu şu şekilde açıklamaktadır:

İlk akıl verici, nefis ise alıcıdır. Çünkü nefsin akletmesi güç halinde, ilk aklınki ise fiil halindedir. Alıcı olan bir şey verici olana karşı fiil halinde değil, güç halinde olmak durumundadır. Bir şey karşısında alıcı durumda bulunan her şey kendiliğinden fiil alanına çıkamaz. Eğer kendiliğinden bunu yapabilseydi o da sürekli fiil halinde bulunurdu. Çünkü kendisi öteden beri mevcuttur. Demek oluyor ki, güç halinde bulunan her şey, fiil durumunda olan bir başka şey kanalıyla fiil alanına çıkmaktadır. O halde nefis akledici olup, ilk akıl sayesinde bu durumdan çıkmakta ve bilfiil akledici duruma geçmektedir.⁴⁴

Aristoteles düşüncesinde kuvve-fiil bağlamında ele alınan akıllı Kindî felsefesinde de görmek mümkündür. Aristoteles'te etkin akıl faal akıl konumunda olmakla birlikte kuvve halindeki edilgin aklın aktüelleştirerek bilfiil alanına çıkmasını mümkün kılıyordu. Aynı şekilde Kindî düşüncesindeki sürekli fiil halinde bulunan akıl da ilk (faal) akıl olarak yine aynı işlevi görmektedir. Nitekim Kindî'ye göre ilk akıl bütün akledilirlerin ve beşerî akılların ilkesi sayılan ve daima aktif olan bir akıldır. Bu aklın kuvveden fiil alanına dönüştürücü işlevi, insanda doğuştan var olan akla etki ederek onu aktif hale getirmektedir.⁴⁵

Kindî düşüncesindeki sürekli fiil halinde bulunan akıllı, kuvve-fiil bağlamında Aristoteles düşüncesindeki akıl teorisine işlevsel olarak benzetsek de her iki filozofun düşüncesinde faal akıl mahiye-

⁴³ Şulul, *Kindî Metafiziği*, 126.

⁴⁴ Kindî, *Felsefî Risaleler*, 422.

⁴⁵ Sarıtaş, *Kindî'nin Akıl Teorisini Kaynağı Sorunu Üzerine*, 94.

ti bakımından birbirinden farklıdır. Aristoteles düşüncesinde faal akıl birtakım düşünürler tarafından Tanrı olarak nitelendirilse de Kindî'nin sahip olduğu inanç ve Tanrı tasavvuru onun bu şekilde düşünmesini engellemektedir. Kindî'ye göre, Tanrı-alem farklılığını korumak için akıl, nefsler ve cisimleriyle alemi bir bütün halinde düşünmek gerekir. Zira ona göre, Tanrı'nın alemle ilişkisi bir etki verme tarzında değil, yoktan yaratmayla var etme ve varlığını idame ettirme tarzındadır. Tanrı'yı alemdeki fiillerden birinin faili yapmak, O'nu alemin akleden bir parçasına dönüştürmek demektir. Tanrı ise alemin bütününden aşkındır ve O'nun ilke oluşu bu alemin bir parçasıyla ilişkili olmak şeklinde değildir. O halde ilk akıl ona göre saf/mutlak birliğin kendisi olamaz. Ancak birliğin sahip olduğu hüviyetler arasında olabilir.⁴⁶ Neticede İslam epistemoloji öğretilerinde Aristotelesçi "etkin akıl" kavramı sudurcu kozmolojinin "fa'al akıl"ı (onuncu akıl) ile özdeşleştirilerek, ontik düzlemde yeniden yorumlanmaktadır.⁴⁷

2.2.Güç Halindeki Akıl

Bilkuvve akıl da diyebileceğimiz bu akıl insan nefsinde doğuştan var olan akıldır. Aristoteles düşüncesindeki edilgin akla benzeyen bilkuvve akıl yine onun gibi bilfiil alana çıkmak için başka bir güce ihtiyaç duyar. Kindî'de ise bunu sağlayan ilk akıldır. Güç halinde bulunan akıl ancak sürekli fiil halindeki akıl (faal akıl/ilk akıl) vasıtasıyla fiil alanına çıkarak işlevini yerine getirebilir. Zira Kindî düşüncesinde nefis hep alıcı, ilk akıl ise verici konumdadır. Güç halinde, alıcı konumunda bulunan her şey ise fiil durumunda olan bir başka şey kanalıyla fiil alanına çıkabilir. Kindî düşüncesinde faal akıl bilkuvve akli bilfiil duruma çıkarır ancak onunla birleşmez. Çünkü faal akıl aklettiği nesne ile aynı şey değildir.⁴⁸

⁴⁶ Ömer Türker, *İslam'da Metafizik Düşünce Kindî ve Farabi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 72.

⁴⁷ Kavşut, *İslam Felsefesinde Aklın Mahiyeti ve Sınıflandırmasına Genel Bir Bakış*, 165.

⁴⁸ Kindî, *Felsefi Risaleler*, 422.

2.3.Fiil Alanına Çıkan Müstefâd Akıl

Kindî düşüncesinde müstefâd akıl, kazanılmış akıl da denilen, nefsin kazanmış olduğu ve nefiste bilfiil mevcut olan akıldır. Nefis dilediği zaman bu yetkinliği kullanabilir. Nefiste kazanılmış olarak bulunan bu akıl sayesinde ise eylemlerimiz, yeteneklerimiz fiil alanına çıkma fırsatı bulur. Kindî nefsin bu işlevini kâtipin yazı yazmasına benzetir. Ona göre kâtip yazı yazmayı bildiği için dilediği zaman bu becerisini ortaya koyabilir. Kâtip ister yazsın ister yazmasın bu yetenek onda bilfiil mevcuttur. Müstefâd akıl nefiste bilkuvvve/güç halinde bulunan aklın sürekli fiil halinde bulunan akıl vasıtasıyla bilfiil aktif hale gelmiş halidir. Dolayısıyla bu tür bir akla bilkuvvveliliğin ikinci seviyesi, bilfiilliğin birinci seviyesi de denilmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla sürekli fiil halindeki aklın bilkuvvve akla etki etmesiyle özne-nesne ilişkisinde akıl işlemeye yani nesnelere aklı suretleri soyutlayarak bilgi üretmeye başlar. Bu üçüncü aşamada ise akıl ile makul/aklî suret birleşip özdeşleşir. İsteddiği her an bilgi üretebilen bu aklın en belirgin özelliği, önsel bilgileri, tümelleri yani varlığa ait tür ve cinsleri algılamasıdır.⁵⁰

Aristoteles düşüncesindeki akıl ile karşılaştırdığımızda Kindî'nin ikinci bir boyutla aklı kuvve-fiil bağlamında yeniden ele aldığını görmekteyiz. Burada akla ikinci bir açıdan bilkuvvvelik ve bilfiillik atfedilmektedir. Müstefâd akıl burada dördüncü aşamadaki akla nisbetle bilkuvvvelik özelliğine sahip olsa da nefsin sahip olduğu nitelikleri kendisinde barındırması ve onun sayesinde fiil alanına geçmesi ile bilfiil bir karakter arz etmektedir. Müstefâd akıl bu noktada Kindî'nin ortaya koyduğu özgün bir düşünce olarak ortaya çıkmaktadır.

2.4.Beyânî veya Zâhir Akıl

Kindî düşüncesindeki akıl tasnifinde dördüncü ve son aşamayı temsil eden zâhir akıl, kazanılmış halde bulunan nefisteki bil-

⁴⁹ Kindî, "Fi'l-Akl" *Resailu'l- Kindî el-Felsefiyye*, 356 akt. Kindî, *Felsefi Risaleler*, 422 akt. Şenol Korkut, "Kindî Epistemolojisinde Faal Aklın Konumu", *Felsefe Dünyası Dergisi* 70 (Aralık 2019), 182.

⁵⁰ Kindî, *Felsefi Risaleler*, 42.

ğinin fiil alanına çıkmış, bilfiil eylem haline dönüşmüş ve böylece görünür hale gelmiş akıldır. Bu akıl, başkalarını bilgilendirmek için nefiste bilfiil mevcut konumdadır. Zâhir akıl, ister bilgiyi önceden edinmiş olsun, isterse edindiğini kullanma durumunda bulunsun (aktif) akıldır. Müstefâd akıl nefsin önceden edindiği bilgidir ve o kendisinde potansiyel olarak vardır. Zahir akıl ise bu potansiyel bilginin bilfiil ortaya çıkmasıdır. Özetle, zahir akıl müstefâd aklın aktif durumundan ibaret bir akıl olup nefiste bilfiil mevcuttur.⁵¹ Bu konumundan dolayı zahir akla, “tamamen bilfiillik içindeki ikinci akıl” ya da “ikinci bilfiillik”⁵² de denilmektedir. Müstefâd akıl ile zahir akıl arasındaki farka gelince müstefad aklın statik, durgun, kendi kendine işleyen akıl olduğu, zahir aklın ise dinamik, hareketli ve ürünlerini dış varlıklara gösteren akıl olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle müstefad akılda bilgi bilkuve olarak mevcuttur ancak zahir akılda bu bilkuve bilgi bilfiil bilgi olarak ortaya çıkmaktadır.⁵³

Kindî'nin *Akıl Üzerine* adlı risalesine baktığımızda onun Aristoteles bağlamında bir akıl tasnifi yaptığını görmekteyiz. Aklın mahiyeti ve fonksiyonlarına dair ilk özgün görüşleri ortaya koyan Müslüman düşünür olarak Kindî'nin, İslam düşünce geleneğine metafizik, ahlak, mantık gibi alanlara da etki eden Aristoteles'ten etkilenmemesi düşük bir ihtimal olurdu. Nitekim peripatetik felsefenin kurucusu kabul edilen Aristoteles'in düşünce sisteminin İslam düşünce geleneğindeki takipçisi olarak kurulan Meşşai felsefe geleneğinin de ilk temsilcisi yine Kindî'dir. Konumuz bağlamında bu durumu değerlendirdiğimizde Kindî'nin de Aristoteles gibi akli öncelikle kuvve-fiil bağlamında değerlendirdiğini, bilkuve akla maddeden soyutlanmış üstün bir güç olarak bilfiil (faal akıl, ilk akıl) aklın etki ederek bir düşünce ve eylem oluşturduğunu görmekteyiz.

⁵¹ Kindî, “Fi'l-Akl” *Resailu'l- Kindî el-Felsefiyye*, 358 akt.Sarıtaş, *Kindî'nin Akıl Teorisini Kaynağı Sorunu Üzerine*, 97.

⁵² Korkut, *Kindî Epistemolojisinde Faal Aklın Konumu*, 182.

⁵³ Kindî, “Risâle fi'l- Akl”, thk. Ebû Rîde, 353-355 akt. Kindî, “Akıl Üzerine”, çev. Mahmut Kaya, 424 akt. Korkut, *Kindî Epistemolojisinde Faal Aklın Konumu*, 183.

Sonuç

Gerek İslam düşünce geleneğinde gerekse skolastik çerçevede ise ortaya konan akıl kuramlarına yön vermesi açısından onlara etki edip, şekillenmesinde öncülük eden isim Aristoteles olmuştur. O, akıl teorisini *De Anima* (Ruh Üzerine) isimli eserinde ele almıştır. Burada ruh üzerinden bir akıl değerlendirmesi yaparak aklın (nous) insani ruhun bir parçası olduğunu, onun ruhun derecelerinin en üst noktasını oluşturduğunu ifade etmiştir. Aklı, kuvve-fiil bağlamında değerlendirerek etkin ve edilgin olarak iki kategoride ele almıştır. Işık analogisiyle de meselenin daha somut bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Aristoteles düşüncesinde edilgin akıl üzerine hiçbir şey yazılmamış levha gibidir. O adeta bir tabula rasadır. İnsanda bilkuvve var olan ancak başka bir güç ve etken yardımıyla bilfiil duruma geçebilen bir yapıya sahiptir. Etkin akıl, edilgin bilkuvve aklın bilfiil akıl haline dönüşmesini sağlayan güçtür. Aristoteles'e göre etkin akıl, ölümsüz ve ebedidir. Aristoteles'te faal akıl böylece ilâhi bir öze sahip olmasına rağmen bizzat Tanrı olarak da nitelendirilmediği görülmektedir. Tanrı'nın bir özelliği olarak sunulmakla birlikte Tanrısal akıl ile insanî bilkuvve akıl arasındaki ilişkiyi sağlayan bir köprü vazifesindedir.

İlk İslam Arap filozofu olan Kindî düşüncesine baktığımızda ise onun *Akıl Üzerine* isimli risalesinde akıl hakkındaki yorumlarını Aristoteles düşüncesi üzerinden ele aldığını görmekteyiz. Peripatetik felsefenin İslam dünyasındaki temsilcisi olan Meşşai geleneğin ilk filozofu da olması hasebiyle Kindî'nin düşüncelerinde Aristoteles'ten etkilenmesi pek de yadırganacak bir durum olarak görülmemektedir. Zaten onun tamamen Aristoteles düşüncesine sahip olduğunu da söylemek mümkün değildir. Zira o Yunan düşünce ekollerinde ele alınan konuları İslam vahiy geleneği bağlamında yeniden ele alarak özgün bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Akıl konusunda da aynı şekilde hareket ederek önce Aristoteles gibi aklı, kuvve-fiil bağlamında ele almış, nefiste güç halinde, pasif bir konumda bulunan ve doğuştan var olan aklın ancak maddeden soyutlanmış, basit bir cevher konumunda, sürekli fiil halinde bulunan ve ilk akıl olarak da

isimlendirilen bir güç sayesinde bilfiil alana çıkabileceği kanaatine varmıştır. Ancak Aristoteles gibi ilk akla (faal akıl) ilahi bir nitelik addetmekten kaçınmış onu tıpkı zaman, mekân, hareket, nefis, cisim gibi yaratılmış olan cisimlerden biri olarak değerlendirmiştir. Kindî ve Aristoteles düşüncesindeki en büyük fark burada gözlemlenmektedir. Bir başka açıdan Kindî'nin akıl konusunda yaptığı tasnifler, isimlendirmeler, akıllar arasındaki ilişkiyi ortaya koyma tarzı da Aristoteles'ten ayrılmaktadır. Nitekim o, Aristoteles'ten farklı olarak akli dört kategoride ele almıştır. Bunlar; sürekli fiil halinde olan faal akıl/ilk akıl, nefiste kuvve halinde bulunan bilkuvve akıl, nefsin kazanmış olduğu ve nefiste bilfiil mevcut olan müstefâd (kazanılmış) akıl ve kazanılmış halde bulunan nefisteki bilginin fiil alanına çıkmış, bilfiil eylem haline dönüşmüş ve görünür duruma gelmiş olan zahir (beyani) akıldır. Aristoteles'ten farklı olarak akli dört kategoride ele alan Kindî, bilkuvve ve bilfiil (ilk akıl) akla ek olarak müstefâd (kazanılmış) akıl ve zahir (beyani) akli da eklemiştir. Burada Kindî'nin akıl tasavvurunda ikinci bir kuvve-fiil ilişkisi ortaya koyduğunu görmekteyiz. Zira ona göre müstefâd akıl bilkuvvelinin ikinci seviyesi olarak değerlendirilmekte olup nefsin güç halinden fiil alanına çıkmış yani potansiyel olarak nefsin sahip olduğu yetkinlikleri temsil etmektedir. İnsan burada kazanmış olduğu yetkinliği dilediği zaman kullanabilme gücüne sahiptir. Diğer taraftan zahir akla baktığımızda ise onu tamamen bilfiillik içinde bulunan akıl olarak görmekteyiz. Yani zahir akıl nefsin kazanmış olduğu nitelikleri aktif hale getirecek, onları bilfiil, müşahede edilecek eylem haline dönüştürecek olan akıldır. Tüm bu söylenenler ışığında Kindî'nin ne tamamen Aristoteles'ten etkilendiğini ne de tamamen özgün bir akıl düşüncesi ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Aristoteles. *De Anima*, çev. Zeki Özcan. Bursa: Sentez Yayınları, 2018.
- Aristoteles. *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996.

- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 3: Aristoteles*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Bolay, Hayri. "Akıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2/238-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Büyüközkara, Ender. "Aristoteles ve Kindî'de Akletmeyi Sağlayan Bir Unsur Olarak Faal Akıl". *Beytulhikme An International Journal Of Philosophy* 9/3 (Temmuz 2019), 673-692.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Çankaya, Aylın. *Aristoteles'te Nous (Akıl) Kavramı*. Muğla: Muğla Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Kavşut, Muhammet Sait. "İslam Felsefesinde Aklın Mahiyeti ve Sınıflandırmasına Genel Bir Bakış", *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences* 1/3 (Ekim 2018), 163-170.
- Kaya, Mahmut. *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 1983.
- Kaya, Mahmut. "Aristoteles'in Ruh Anlayışı". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (Mayıs 2014), 91-98.
- Kindî, *Felsefî Risaleler*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kindî, "Risâletün Fi'l-Akl" içinde *Resâilu'l-Kindî el-Felsefiyye*, thk. M. A. Ebu Rîde. Mısır: Dâru'l Fikri'î Arabî, 1950/1369.
- Kindî, "Risâletün Fi Mahiyeti'n-Nevmi ve'r-Rü'yâ" içinde *Resâilu'l-Kindî el-Felsefiyye*, thk. M. A. Ebu Rîde. Mısır: Dâru'l Fikri'î Arabî, 1950/1369.
- Kindî, *Felsefî Risaleler*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kindî, "Tarifler Üzerine" *Felsefî Risaleler*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Korkut, Şenol. "Kindî Epistemolojisinde Faal Aklın Konumu", *Felsefe Dünyası Dergisi* 70 (Aralık 2019), 176-201.
- Ross, W. David. *Aristoteles*. İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 1999.
- Sarıtaş, Kamil. "Kindî'nin Akıl Teorisinin Kaynağı Sorunu Üzerine".

- Dini Araştırmalar Dergisi* 15/40 (Haziran 2012), 90-111.
- Şulul, Cevher. *Kindî Metafiziği*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Türker, Ömer. *İslam'da Metafizik Düşünce Kindî ve Farabi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Uysal, Enver. "Kindî ve Fârâbî'de Akıl Ve Nefs Kavramlarının Ahlâkî İçeriği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Haziran 2014), 141-156.
- Yılmaz, Sadi. *Molla Sadra Felsefesinde İdrak*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2022.

The Imagination of Intelligence in the Philosophy of Aristotle and Kindî

Summary

The most important feature that makes humans human and distinguishes them from other beings is their intelligence. Man, who occupies the highest position among beings thanks to the power of reason given to him, thus has the opportunity to think about beings and make sense of them. At the same time, it can be said that thanks to the faculty of reason, man gains the ability to distinguish right from wrong and has the opportunity to build a moral character in accordance with the divine purpose. Based on this, it can be stated that there is a direct relationship between reason and morality. Due to its location, the mind has always been the subject of thought since ancient times. In this study, we tried to reveal the views of Aristotle, the founder of peripatetic philosophy, and Kindî, who is considered the first representative of this philosopher in the Islamic world, about the mind. Here, we aimed to make a comparison between Western and Islamic philosophy through Aristotle's and Kindî's thoughts about the mind.

Taking the historical chronology into consideration, we first tried to reveal Aristotle's theory of reason and focused on how he based his faculty of reason on the soul. Aristotle presented his thoughts about the mind to us in his work *De Anima (On the Soul)*. According to the philosopher, the mind is a part of the human soul and constitutes the highest level of the soul. Self; he discussed it in three categories; vegetable, animal and human. In Aristotle's hierarchical classification of the soul, each lower soul is the basis for the higher one. The human soul, which is at the top of this classification, has the faculties of the vegetal and animal soul, but also has the power of reason. Aristotle evaluated the faculty of reason in the context of force-action and divided it into two categories; active and passive. In Aristotle's thought, the passive mind is like a tablet on which nothing is written. Although this mind, which has as passive

character, potentially exists in humans, it can only become actual with the help of another power and factor. As a potential power, the passive mind cannot think of anything on its own and has to be activated by the active mind. According to Aristotle, active mind is the power that enables passive potential mind to become actual mind and enables passive mind to think. According to Aristotle, who explains the active mind with the analogy of light, just as light transforms potential colors into actual ones, the active mind transforms the thinkables in the passive mind into intelligibles and actually turns them into objects of knowledge. Moreover, according to the philosopher, the active mind is immortal and eternal. With this feature, the active mind, which has a divine essence, actually serves as a bridge that provides the relationship between the divine mind and the human potential mind.

When we look at the thought of al-Kindi, who was the first Islamic Arab philosopher and put forward his first original thought on the nature and functions of mind in the tradition of Islamic thought, we see that he revealed his views on the mind mostly through his treatise titled on mind. This treatise is considered the forerunner of later Works on mind and soul in Islamic philosophy. According to Kindi, the mind appears as a substance that comprehends the truths of existence. According to Kindi's thought, with the mind, which is the most basic function of the human soul, we obtain knowledge of areas of existence that are not subject to sensory organs. As a matter of fact, while the sense organs perceive material form or particulars, the mind perceives universals. While presenting al-Kindi's idea of reason, he discussed the mind in the context of potentiality and action, like Aristotle. In this context, he came to the conclusion that the potential mind, which exists in the soul and exists from birth, can only come to the actual field thanks to a power that is abstracted from matter, in the position of a simple substance, constantly in action and also called the first mind. Although it seems that Aristotle and Kindi mainly discuss the faculty of reason in the context of potentiality-action, they actually differ

from each other in terms of the meaning and nature that both philosophers attribute to reason. As a matter of fact, while Aristotle attributes a divine essence to the faculty of reason, according to al-Kindi, the mind is considered as one of the created objects, just like time, space, movement, soul and body. In addition, Kindi's classifications of the mind and the way he reveals the relationship between minds differ from Aristotle.

Keywords: Aristotle, Kindi, Mind, Spirit, Active Mind